

“עין תחת עין” – ממש או ממון

כא, כד עֵין תַּחַת עֵין

“הידוע בקבלת רבותינו שהוא ממון” (רמב”ן). ואמנם קבלה זאת היא של רבותינו “וכזה ראו אבותינו דנים בבית דינו של יהושע ובבית דינו של שמואל הרמתי, וכל בית דין ובית דין שעמדו מימות משה רבינו ועד עכשיו” (רמב”ם, חובל ומזיק א, ו). ויחד עם זאת לא נמנעה הגמרא מלדון בשאלת ה”כיצד” במסכת בבא קמא (פג, ב; פד, א) כלומר, כיצד אנו יכולים לבסס את קבלת חז”ל (איש מפי איש מפי משה) בתוך הכתוב, אע”פ שאין הכתוב הבסיס והיסוד של ההלכה, כי אם קבלתם הנאמנה של חז”ל. אחרי דיון ארוך (שני עמודים של גמרא!) ביססו חז”ל את קבלתם הנאמנה על ידי גזירה שווה (כלומר, כאן בוודאי ההלכה קודמת למדרש. בספרנו ‘פשוטו של מקרא’ מדור א פרק 9 דננו בהרחבה, במחלוקת הנצי”ב ובעל אור החיים בתועלת של ביסוס הלכה מקובלת על ידי לימוד באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן). וכאן אנו שואלים את שאלת ה”מדוע”, מדוע לא כתבה התורה “דמי עינו ישלם”, ובזה היתה יוצאת הלכה ברורה, ללא כל ערעור או הרהור?

משיב רבינו עובדיה ספורנו בד”ה עין תחת עין:

“כך היה ראוי כפי הדין הגמור [זאת על פי שיטת הספורנו, שהכתוב בפרשת משפטים, לפני חטא העגל, משקף את הרמה המקסימאלית של דין גמור, ממנה ירדו עם חטא העגל], שהיא מדה כנגד מדה [עין ספורנו שמות (יח, יא) בו מבאר, שיתרו הגיע אל אמונה בה’ באשר מצא אצלו יתברך את ‘מידה כנגד מידה’ בשלימות]. ובאה הקבלה שישלם ממון, מפני חסרון השערותנו, פן נסכל ונוסיף על המידה לאשמה בה”, עכ”ל.

כלומר, לפי הספורנו, הפשט ב”עין תחת עין” אינו מלמד הלכה, אותה מלמד המדרש, אלא מלמד (א) איך יכלה להיות ההלכה במקרה ועם ישראל היה מתנהג על פי הדין הגמור. אילו היו נוהגים על פי הדין הגמור (שהוא ‘ממש’, כמו “נִפְּשׁ תַּחַת נִפְּשׁ”) היתה סכנה שעלולים להרוג אותו, במקום להוציא את עינו בלבד. יצוין כי זוהי אחת ההוכחות שחז”ל עצמם הביאו לדין ‘ממון’, אותה חז”ל עצמם דחו! והנה את אשר נדחה אצל חז”ל, חוזר וניעור אצל

הספורנו המפרש על פי חז"ל! (ואין כאן המקום להאריך בתופעה זאת הנמצאת אצל הרבה מן המפרשים, ועסקנו בזה בהרחבה בספרנו 'פשוטו של מקרא'). (ב) היבט מוסרי המלמד לאדם המזיק פרק מחשבתי חשוב במחשבת התורה. כל יחשוב אדם שכמו אם שכר את החלון של חבירו "העונש" הוא מאתיים שקל, כך הוציא את עינו של חבירו ה"עונש" הוא אלפיים שקל, כאשר ההבדל ביניהם הוא כספי כמותי בלבד. אלא מלמדת התורה בפשוטו של מקרא – דע לך שמגיע לך כי נוציא לך את עינך אתה, תמורת עינו של חברך, כמו "נִפְשׁ תַּחַת נִפְשׁ" ממש! ואף אחד אינו שואל, מה יש למשפחת הנרצח מזה שהרגנו את הרוצח. אלא מידה כנגד מידה, אף כאן על פי הדין הגמור מידה כנגד מידה היה צריך להיות "עֵינַי תַּחַת עֵינַי" – ממש. מאידך, אילו כתבה התורה "דמי עינו ישלם", הרי בזה השוותה את ראשי אבריו של האדם עם שאר חפציו ורכושו! לכן, הפשט מתפקד כחלק מקדושת התורה, אם כי לא במישור ההלכתי ומלמד את הדין "הראוי" על פי "הדין הגמור", בעוד המדרש מלמד את ההלכה עוברת לעשייתה, וכך נאה וכך יאה, שהרי שלימות התורה מתבטאת בכך שכל אחת מדרכי הלימוד מלמד פן אחד מאותה שלימות.

אולם מדברי הנשר הגדול מסתבר לומר ש"עֵינַי תַּחַת עֵינַי" בפשט אכן מתפקד במישור ההלכתי! אבל קודם שנעיין בהלכה שהרמב"ם למד מפשוטו של מקרא, נפנה תחילה את מבטנו אל דבריו, שהם מעין דברי הספורנו, אבל בניסוח המיוחד של הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק א, ג):

זה שנאמר בתורה (ויקרא כד, כ): "פֶּאֶשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם בֶּן יִתֵּן בּוֹ", אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כאשר עשה, ולפיכך משלם נזקו. והרי הוא אומר (במדבר לה, לא): "וְלֹא־תִקְחוּ כֶפֶר לְנַפְשׁ רֵצַח (אֲשֶׁר־הוּא רָשָׁע לְמוֹת)", לרוצח בלבד הוא שאין בו כופר, אבל לחסרון אברים או לחבלות יש בו כופר, עכ"ל.

ואנו עומדים ותמהים מה לו לרמב"ם במשנה תורה לעסוק בפרשנות המקרא?! וכי כתב הרמב"ם ש"זה שנאמר בתורה "לֹא־תִבְשַׁל גְּדֵי בְּחֹלֶב אֱמוֹ" אין הכוונה לכך וכך אלא הכוונה לבישול/אכילה של בשר עם חלב. זאת ועוד, כאשר הרמב"ם כתב "ראוי לחסרו אבר", מהי המשמעות ההלכתית שהוא ביקש

לשוות לפשוטו של מקרא, שהרי משנה תורה בהלכה עוסק? והנה השיב הרמב"ם בעצמו (הלכות חובל ומזיק ה, ט):
 אינו דומה מזיק חבירו בגופו למזיק ממנו, שהמזיק ממון חבירו, כיון ששילם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו. אבל חבל בחבירו, אע"פ שנתן לו חמשה דברים אין מתכפר לו. ואפילו הקריב כל אילי נביות, אינו מתכפר לו ולא נמחל עונו עד שיבקש מן הנחבל וימחול לו, עכ"ל.

הרי הלכה מפורשת הנלמדת מפשוטו של מקרא! אין דין חובל בחבירו דומה לדין מזיק רכושו של חבירו. אינו דומה זה החייב בחמשת התשלומים, כהרי זה השובר את חלון חבירו. בחובל "ראוי לחסרו אבר", ו"ראוי" זה תופס ומחייב, ומונע ממנו את הכפרה שיום הכיפורים יכול להעניק לו, שהרי אין יום כיפור מכפר בעבירות שבין אדם לחבירו עד אשר ירצה את חבירו. "הראוי" של פשוטו של מקרא מיתרגם אל הלכות תשובה דאורייתא. אילו היה כתוב "דמי עינו ישלם", היה דינו כדין מזיק רכושו של חבירו הן בבית דין של מטה והן בבית דין של מעלה.

עוד נראה לומר שהרמב"ם עוד חידש לנו ש"עֵיִן פִּתַּח עֵיִן" מתפרש כפשוטו, דהיינו כממש, אף במישור ההלכתי ממש! הייתכן? הנה לשון הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק ד, ט):

החובל בחבירו ביום הכיפורים, אפילו במזיד [פעולה המחייבת אותו עונש מלקות, כי אין בו מיתת בית דין אלא כרת], חייב בתשלומים [נזק, צער, ריפוי, שבת, בושת], אע"פ שעבר עבירה שהוא חייב עליה מלקות [כי כל חייבי כריתות לוקין, אם התרו בהם למלקות (כתובות לב, ע"א)]. והלא כל המחויב מלקות ותשלומין לוקה ואינו משלם [ע"פ הגמרא (מכות יג, ב) שנאמר "כָּדֵי רְשָׁעוֹ" (דברים כה, ב) "משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות"!] , שאין אדם לוקה ומשלם! כך הם הדברים בכל [מקרה של מלקות ותשלומים], חוץ מחובל בחבירו שהוא משלם, שהרי בפירוש ריבתה תורה חובל בחבירו לתשלומים, שנאמר "רַק שְׁכָתוֹ יִתֵּן וְרָפָא וְרָפָא". עכ"ל.

ונראה לפי עניות דעתנו להציע שמאחורי גזירת הכתוב שהרמב"ם מביא להצדקת הדין של לוקה ומשלם, עומד היסוד של "עין תחת עין" כפשוטו ממש! וכך נראה לפרש: הדין דאורייתא של "משום רשעה אחת" תופס רק לגבי שני סוגי עונש (כגון מלקות וממוץ). ברור שאילו היה עושה פעולה המחייבת אותו בפעמיים או שלוש מלקות נכגון חרישה בשור וחמור יחד ביום הכיפורים של שנת השמיטה], היה אמנם "סופג את הארבעים" כמספר הלאוין שעבר עליהם. לכן אילו היה כתוב הדין "דמי עינו ישלם", היתה נוהגת ההגבלה של "פְּדֵי רִשְׁעָתוֹ", כי בשני סוגי עונש קא עסקינן, עונש בגופו על חבלה ביום הכיפורים ועונש בממונו. אבל מאחר והתורה כתבה "עין תחת עין" – ממש, הרי שהוא חייב שני עונשים שהם בגופו (עין ממש, ומלקות), ולכן הוא חייב בשניהם. לפי זה יוצא ש"עין תחת עין" הוא 'ממש' בעצם הדין, אבל הוא ממוץ בעצם הביצוע. מהות הדין הוא ממש אבל ביצוע העונש הוא ממוץ. את ביצוע העונש כממוץ ראו בכל בית דין מאז בית דינו של יהושע ועד לבית דינו של הרמב"ם. כך נראה לנו לפרש מדוע 'אינו דומה מזיק חבירו בגופו למזיק ממונו'.

זהו אולי עומק הבנת דברי רבי אליעזר (בבא קמא פד, א): "עין תחת עין" ממש! במענה לקושיית הגמרא: "ממש סלקא דעתך?! רבי אליעזר לית ליה ככל הני תנאי?! אמר רבא: לומר שאין שמין אותו כעבד. א"ל אביי, אלא כמאן? כבן חורין, בן חורין מי אית לי דמי?! אלא אמר רב אשי, שאין שמין אותו בניזק אלא במזיק" [רש"י: עינו של מזיק שיימינן כמה הוא שוה לימכר עכשיו וכמה הוא יפה בלא עין. והיינו 'ממש' דקאמר – עינו של מזיק נישומה תחת עינו של ניזק].

לית מאן דפליג ולכולי עלמא ביצוע העונש הוא במישור הממוני, מעולם לא עלה על דעת אף אחד לבצע אחרת. אולם רבי אליעזר, הלא הוא מבית מדרשו של שמאי הזקן, סולל את הדרך לשיטת הספורנו של מידה כנגד מידה שהוא הדין הגמור. ומי ידרוש דין גמור אם לא בית מדרשו של שמאי הזקן! אם אמנם הדין הגמור הוא מידה כנגד מידה, הרי התשלום צריך להיות תמורת העין של המזיק שהיה מן הדין להוציא אותה ובסופו של דבר אין מוציאים אותה, ולא לפי ערכה של עין הניזק שהוצאה. זהו אפוא מעין 'כופר' דמי עין המזיק, ולא 'תשלום' תמורת עין הניזק.

בזה מובנים בתכלית הדיוק דברי הכתוב במקרה של רצח (במדבר לה, לא) "וְלֹא־תִקְחוּ כֶּפֶר לְנַפְשׁ רֵצִיחַ", עליו דרשו חז"ל (בבא קמא פג, ב) "אבל לראשי אברים אתה לוקח". לפי רבי אליעזר 'אתה לוקח כופר' (שהרי דברי הכתוב נלמדים מכלל לאו אתה שומע הן), דהיינו תשלום כסף תמורת אותה עין של המזיק שהיו צריכים להוציא, וזאת לעומת הנפש של הרוצח שלוקחים אותה 'ממש' בלי אפשרות של 'כופר'.